

УДК: 519.688+330.356.4

С. Г. Климко

ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНА ОСОБЛИВІСТЬ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті розкрита принципова залежність економічного зростання від інноваційно-інвестиційного розвитку інтелектуальної власності, особливості цієї залежності в умовах України при виході із системної кризи.

The fundamental dependence of economic growth upon innovating and investing development as for intellectual property, the particular qualities of this dependence in Ukraine conditions of going out system crisis are exposed in the article.

Ключові слова: інновації, інвестиції, інтелектуальна власність, людський капітал, зростання, розвиток, економіка, криза.

Принциповою особливістю сучасних моделей економічного зростання стає визнання нової змінної у виробничій функції – інтелектуальної власності, що пов'язана з людським капіталом, характеризує обсяг наукових і професійних знань, практичного досвіду. При цьому саме інноваційно-інвестиційний процес синтезує діяльність своїх учасників – генераторів і споживачів інтелектуальної власності, інноваційну діяльність розробників, виробників, інвесторів.

Цей процес спрямований на стикування наукових розробок з реальним ринковим попитом, включення відносин інтелектуальної власності у сферу економічних відносин виробництва. За цих умов особливу роль відіграє: кваліфікований і творчий підхід до управління інноваційним процесом на всіх стадіях руху інноваційного продукту – від його зародження як наукової ідеї до комерційного впровадження; мотивація та стимулювання інтелектуальної праці; підвищення професійної підготовки [1, с. 143–144].

Саме тому принциповою особливістю сучасних моделей економічного зростання стає визнання нової, змінної у виробничій функції – інтелектуальної власності людського капіталу, відповідної цій змінній мотивації праці взагалі та складної праці зокрема. Ця змінна характеризує обсяг наукових знань і практичного досвіду, який накопичується в процесі навчання, професійної підготовки та безпосередньої підприємницької.

Сфера інноваційної діяльності впливає на економіку не тільки безпосередньо через нові прикладні ідеї та розробки. Її власне існування, забезпечуючи нагромадження інтелектуального капіталу, є необхідною умовою економічного зростання, тобто має внутрішню самоцінність. Отже, не заохочуючи одержання нових знань як таких, не створюючи і не вдосконалюючи безперервну систему мотивації та стимулювання інтелектуальної праці, навряд чи можна розраховувати на відчутну практичну віддачу від науки в майбутньому. І, навпаки, країни зі значним накопиченим обсягом інтелектуального капіталу та його

постійним приростом будуть мати більш високі темпи розвитку і якість життя, стійкий розвиток, як щодо національної економіки, так і світового господарства.

У країнах, що здійснюють перехід від командно-адміністративної до ринкової системи господарювання, значний поштовх до опанування теорії інтелектуальної власності, людського капіталу як самостійної проблеми, так і в зв'язку з проблемами мотиваційного забезпечення економічної діяльності, соціально-трудоких відносин в трансформаційній економіці, пошуку наукових підходів до визначення залежностями між природними здібностями людини, отриманими нею навичками та знаннями, доходами індивідуумів, підприємств, суспільства, формами інвестування в інтелектуальну власність, людський капітал, які забезпечують зростання продуктивності, дали процеси реформування власності, загострення проблем зайнятості [2; 3].

Особливого значення реалізація інтелектуальної власності набуває для України, де склалася парадоксальна ситуація: значний інтелектуальний потенціал майже не впливає відповідно на темпи економічного зростання, співіснує з надвитратним і неефективним виробництвом [1, с. 145]. Стає зрозумілим, що підвищення ролі інтелектуальної власності потребує докорінних змін у системі економічних відносин, посилення не тільки інноваційного характеру підприємницької діяльності, але й активізації людського фактора, його спрямовування на безперервне самовдосконалення, оновлення знань і професійної майстерності.

Водночас пряме використання таких факторів економічного зростання, як людський капітал і інноваційне підприємництво, для України не дасть бажаного ефекту. В практичній площині виникає ціла низка питань, без вирішення яких ендогенна модель економічного зростання не буде реалізована. Не викликає сумнівів, що домінантою зростання виробничого й творчого потенціалу повинно стати освоєння новітніх досягнень науки, технологій, інтелектуалізація виробництва, продукування сучасних інформаційних технологій. Але, по суті, відсутні реальні ринкові механізми перетворення нового знання в продуктивні або технологічні нововведення, спостерігається дефіцит підготовленості до нововведень менеджерів і підприємців.

Для розв'язання проблем інноваційно-інвестиційного розвитку інтелектуальної власності в Україні необхідно обрати правильну стратегію розвитку. «Для цього, – виголосив новообраний Президент країни в своїй інугураційній промові, – Україні потрібна стратегія інноваційного поступу» [4].

Задачі поширення творчої активності та незалежного підприємництва обумовлюють потребу подальшого розвитку людського потенціалу, творчості, якій необхідна освіта й постійне підвищення рівня знань. У контексті глобалізації це означає збереження й розширення інтелектуальної власності; надбань цивілізаційного прогресу, складовими якого будуть етика, мораль і усвідомлення відповідальності кожним учасником інноваційного процесу. Як зазначають дослідники, надалі набуває вирішального значення необхідність створити умови для постійного зростання вартості та віддачі національного людського капіталу [1, с. 146].

Таким чином, інноваційне підприємство та інтелектуальний капітал, уособлений первісно в людському капіталі, можуть стати провідними ендогенними факторами економічного зростання лише за умов їх взаємного доповнення, тісної взаємодії, створення сприятливого середовища для реалізації відносин інтелектуальної власності. Адже інтелектуальна власність, як аналог підприємницької власності на засоби виробництва,

забезпечує власнику інтелектуального продукту право розпорядження цим товаром на ринку. Особливість використання інтелектуальних продуктів в економічному обігу полягає як у самостійному використанні їх власником, так і в їх передачі в тимчасове використання за певну плату, або їх продажі в повне володіння іншому суб'єкту.

Звідси, багатосуб'єктність інтелектуального виробництва: це й безпосередньо сам виробник інтелектуального продукту і представник приватного капіталу або держави. Кожен з наведених суб'єктів інтелектуальної власності претендує на свою частку доходу від використання інтелектуального продукту. Ці частки доходу приймають конкретні економічні форми – заробітної плати, прибутку, відсотка, які водночас і є формами реалізації людського капіталу.

Серед множини різних видів інновацій (наукових, технологічних, організаційних, управлінських, соціальних) в ринково розвинених країнах провідне місце займають науково-технічні нововведення, які втілюють у виробничу практику найновітніші наукові ідеї. Саме вони обумовлюють реалізацію положень теорії людського капіталу. В цих країнах значна увага приділяється підготовці та перепідготовці кадрів, оскільки в процесі навчання не тільки здобуваються технічні знання, а й опановуються правила міжособистого спілкування. З цією метою стимулюється ротація співробітників та їх взаємодія. Наприклад, деякі японські фірми раз у три роки переводять людей з одного робочого місця на інше, з одного виду діяльності на інший [5].

Такий рух персоналу спирається на теоретичну концепцію про стадіальність поведінки людини на робочому місці. Перша стадія – це соціалізація, під час якої людина зосереджує свої зусилля на утвердженні на новому робочому місці. Друга – інноваційної активності, протягом якої розгортаються природні здібності особистості, посилюється її прагнення вдосконалювати роботу, що виконується, вести пошук нових способів виконання завдань. Третя стадія характеризується появою певної психологічної втоми від виконання функціональних обов'язків. Отже, мета зміни робочих місць полягає в продовженні терміну інноваційної активності.

Існують також інші засоби поліпшення управління творчістю та інноваціями – високий рівень комунікацій між науковими дисциплінами, застосування методу, який отримав назву участі в управлінні. У поєднанні з використанням комплексних мотиваційних систем, вихованням особливої корпоративної культури на мікро- та макрорівні таке формування та використання людського капіталу створює необхідні умови для інноваційно-інвестиційної моделі економічного розвитку.

За планової економіки загальноосвітнє та професійне навчання відбувалося в державних навчальних закладах – вищих, середніх, спеціальних та інших. Система освіти в умовах переходу до ринкових відносин почала базуватися на поєднанні недержавної та державної форм підготовки кадрів. Але обидві форми в Україні ще далеко не завжди пов'язані з підготовкою до самостійної, ініціативної діяльності, слабо орієнтовані на замовлення конкретних підприємств і компаній. Особливо це стосується технічних спеціальностей, що є однією з причин гострого дефіциту кваліфікованих фахівців і одночасного існування безробітних, зокрема серед випускників вищих навчальних закладів. Тому завдання подолати неузгодженості між попитом і пропозицією на ринку праці, що сприятиме розвитку національного виробництва, висувається сьогодні на передній план соціальної політики держави [6].

Підготовка управлінських кадрів, обізнаних з особливостями ринкової економіки, набуває в Україні дедалі більшого значення. Це підтверджується як зростанням масштабів їх підготовки, так і інтенсивним пошуком шляхів підвищення її якості та поглиблення змісту. На цьому шляху виникають досить серйозні проблеми, від вирішення яких значною мірою залежатиме розвиток інноваційної діяльності на підприємствах. По-перше, переважною орієнтацією в системі підготовки управлінських кадрів є накопичення знань, а не набуття необхідних навичок. По-друге, зберігається протиставлення соціальних і загальних функцій та підходів без їх подальшої інтеграції. По-третє, надання пріоритетного значення чітко визначеній для всіх обставин послідовності в аналізі та обґрунтуванні рішень обмежує можливості застосування творчого підходу, без якого неможливе розгортання інноваційного підприємництва.

Розв'язання зазначених суперечностей може бути успішним лише за умови орієнтування менеджерів вищої ланки реструктуризованих підприємств під час навчання на інновації. Це означає, що успіх інноваційної стратегії підприємства значною мірою залежить від розробки та реалізації цілей і конкретних дій у сфері підготовки управлінських кадрів. У цьому процесі можуть бути використані як загальнодержавні, регіональні, галузеві програми, так і програми підготовки менеджерів на рівні окремого підприємства, фірми, компанії. Єдине, що має їх об'єднувати, — це інноваційна орієнтація: кожен учасник повинен продемонструвати здатність поліпшити роботу організації, використати найдієвіші способи впливу на активізацію інноваційної діяльності. Переорієнтація інвестицій з розширення виробництва та накопичення матеріальних активів на розвиток інтелектуального, людського капіталу дозволить, на думку дослідників, набуті Україні пріоритетність глобального конкурентоспроможного продукту — знань та інформації [1, с. 148; 2]

В Україні продовження, неподолання кризових явищ, невикористання виробничих потужностей підприємств, суттєві втрати частини найвище ініціативних фахівців науково-технічної та виробничої сфер, обмеженість власних коштів і недостатня підтримка інноваційної діяльності державою обумовили значне згорання виробництва вітчизняної наукомісткої продукції, високих технологій. Складність проблеми полягає в тому, що розгортання інноваційної системи обумовлює розподіл різних функцій забезпечення її розвитку по окремих незалежних господарюючих суб'єктах, що веде до вдосконалення функцій, які виконуються, та зниження ризику. Це, в свою чергу, викликає необхідність узгодженості дій інноваційно-інвестиційних фондів, дослідних організацій, проектно-впроваджувальних та виробничих структур, збутових підрозділів і спеціалізованих фірм, їх координації на взаємовигідній основі. Загострюється питання управління творчістю, необхідною ланкою якої є пошук гнучких організаційних структур з жорстким контролем (тимчасові творчі колективи, проблемні дослідницькі групи тощо). Здатність передбачити, розуміти свою мету в інноваційно-інвестиційній діяльності, реалізувати поставлені завдання вимагає постійного оновлення ідей менеджера, створення творчих колективів, здійснення оцінювання результатів творчості та інновацій.

Водночас слід врахувати, що реалізація інтелектуальної власності в Україні має свою специфіку, що відображає загальний стан економіки. Формами прояву специфіки є, насамперед, відставання від передових щодо інноваційно-інвестиційної діяльності країн, що обумовлює вірогідність припливу іноземних інвестицій в інноваційну сферу й посилення конкуренції. Тому запобігання руйнуванню національного інтелектуаль-

ного потенціалу вимагає значного збільшення витрат на науку і освіту у ВВП, посилення економічної мотивації суб'єктів інноваційного підприємства, використання інших регуляторних методів при забезпеченні умов для сталого економічного розвитку. Особливого значення в умовах виходу із системної кризи при зміні владних структур набуло забезпечення стабільності бізнесово-підприємницької діяльності, надійного гарантування інтелектуальної власності.

Введення в дію ринкової економічної мотивації розвитку інноваційного підприємництва вбирає регулювання попиту й пропозиції, ціноутворення та перебудови усієї системи відносин, що складаються з приводу використання об'єктів інтелектуальної власності. Складовими вирішення цієї проблеми є:

- зміна форми власності на винахід, науково-технічні розробки;
- адаптація інтелектуальної діяльності у сфері НТП відповідно до кон'юнктури ринкових потреб;
- надання науково-технічним і управлінським розробкам форми продукту, впровадження на цій основі ринкових принципів організації інноваційно-інвестиційного процесу;
- застосування пільгового оподаткування прибутків від використання винаходів, введення авторської винагороди розробникам та стимулююче оподаткування процесів самоорганізації підприємства у впровадженні об'єктів інтелектуальної власності;
- підтримка неприбуткової діяльності ВНЗ успіху форми власності, благодійних фондів, тощо;
- створення різноманітних, випробуваних світовою практикою, інноваційно-впроваджувальних підприємств з широким використання ними менеджеріального стилю організації інноваційної діяльності.

Кожна з цих складових має власний зміст, свої внутрішні проблеми. Зокрема, реальне роздержавлення промислових підприємств в Україні шляхом комерційної діяльності виявило існування значних розбіжностей між інтересами держави і особистими та колективними інтересами підприємців у інноваційно-інвестиційній сфері. Вони викликані як особливостями розвитку інтелектуальної власності науки, неоднорідністю досліджень і способів використання результатів наукової діяльності та інтелектуальних розробок, так і ринковою трансформацією економіки в умовах глибокої кризи.

Ринок створює єдині засади мотивації інноваційно-інвестиційного підприємництва, дії критеріїв оцінки інтелектуальної діяльності – загальної орієнтації на прибуток. Водночас характер наукової діяльності вимагає постійного втручання держави в процес її розвитку в прямій, позаекономічній формі. Складність проблеми полягає в тому, що науково-технічним нововведенням притаманна невизначеність витрат і результатів, значна тривалість переважної кількості інноваційних проектів. Чим вагомніше нововведення, тим, як правило, вища невизначеність результатів, більша необхідність в обсягах інвестування, величина ризику. Це зменшує ринкову привабливість науково-технічних розробок, фундаментальних нововведень, звужує можливості створення нових суб'єктів інтелектуальної власності.

В силу відсутності достатніх коштів у державному бюджеті доцільно розв'язувати питання розвитку інтелектуальної власності наступним чином [1, с. 149-151].

По-перше, держава створює інноваційні науково-технічні фонди – своєрідні форми передачі прав власності від їх носіїв до держави. Вони можуть бути утворені за

пріоритетними напрямками НТП і мають здійснювати пошук, відбір, оцінку та ведення програм, організують їхнє матеріально-технічне та фінансове забезпечення, реалізують нововведення на комерційних засадах.

Зазначимо, що здійснення державним інноваційним фондом прав управління об'єктами інтелектуальної власності та майнових прав — привласнення доходів від вкладених коштів — дозволяє, по-перше, збільшити обсяги попиту й пропозицій на науково-технічні розробки. Водночас держава виступає в ролі своєрідного інвестора: вкладає капітали на початковій стадії інноваційного процесу та вивільняє їх у міру подальшого інвестування нововведень.

По-друге, у сфері недержавного підприємництва доцільно проводити акціонування, використовуючи різні варіанти узгодження економічних інтересів суб'єктів інноваційної діяльності. Наприклад, існують пропозиції щодо використання моделі подвійного акціонування.

Згідно з цим, інтелектуальна власність визначається власністю її носіїв. Науково-технічна організація акціонується як єдине підприємство, що є власником основних виробничих фондів — матеріальної основи інноваційного підприємництва. Колективи розробників науково — технічної продукції можуть здійснювати реєстрацію об'єктів своєї інтелектуальної власності, виділитися в самостійні організації та акціонуватися. Основним внеском у статутний фонд підприємства може бути його інтелектуальна власність, знання «ноу-хау», патенти, інші об'єкти промислової власності та авторського права. Внеском наукової організації в цілому як одного із засновників першого рівня виступає право на оренду основних виробничих фондів, грошові кошти. З метою забезпечення взаємної зацікавленості, учасникам інноваційної системи надається можливість обміну акціями між акціонерами товариствами верхнього та першого рівня, що й забезпечує узгодження їх інтересів.

По-третє, значний ефект може дати оволодіння менеджерами сучасним ринковим інструментарієм, використання переваг інноваційної стратегії розвитку. Саме розробка та впровадження інноваційної стратегії (за умов її орієнтації на освоєння базисних інновацій) здатна забезпечити перехід до нової технології та товарної структури виробництва, що є конкурентоздатним на внутрішньому та зовнішньому ринках. Навіть у складних умовах сьогодення частка прибутку, додатково одержаного в результаті інноваційної діяльності, в окремих галузях промисловості України становила 35%.

Це означає, що сучасний перехід до якісно нового типу економічного зростання — науково-технічного або інноваційно-інвестиційного — не тільки підвищує творчу активність у масштабах усього суспільства, але й створює нові умови реалізації людського капіталу, розгортання відносин інтелектуальної власності. Отже, залучення нових суб'єктів відносин інтелектуальної власності в інноваційну діяльність дозволить забезпечити активізацію людського капіталу, краще використання творчого потенціалу суспільства. Таке поєднання інноваційно-інвестиційного підприємства з людським капіталом дозволить задіяти повною мірою фактори економічного зростання, сприяти, тим самим, виходу України з кризового стану.

Надзвичайно важливим є розширення інноваційно-інвестиційної і наукової діяльності малого та середнього підприємництва в інтересах розвитку всіх сфер української економіки, зокрема через розвиток венчурних фірм. У такий спосіб досягається самозабезпечення інтелектуальної робочої сили.

Значне місце в такому процесі відводиться в усьому світі технопаркам, що створюються на базі провідних університетів, науково-дослідних організацій. У нашій країні цей процес започатковано створенням вже 8-ми таких парків, що «вирощують» науково-технологічні інновації. Нагальними проблемами їх розвитку є фінансове забезпечення та розробка моделей упровадження та використання в різних галузях економіки при особливій регуляторно-стимулюючій ролі держави» [7].

У даний час проблема підприємництва все частіше виходить на перший план у дискусіях щодо проблем реформування економіки, але обмеженість розгляду цього питання зв'язана з тим, що, по-перше, підприємництво бачиться як винятково феномен приватного господарювання, в державному секторі не виявляється, а, по друге, воно негусто зв'язується з проблемами інновацій. Але ж центральною фігурою підприємницької діяльності є підприємець-новатор, який на свій страх і ризик організовує свою діяльність.

Базуючись на ідеях Й. Шумпетера, що обґрунтували особливе значення підприємницьких, організаційних, новаторських здібностей, здібностей до вироблення плідних бізнесів – ідей, завзятості, рішучості, володіння комерційними секретами, можна визнати сукупність цих якостей особливою формою людського капіталу. Реалізація організаційно-підприємницької форми людського капіталу має потребу в досить сильній мотивації, у широкій волі прийняття технологічних, організаційних, соціальних рішень.

Підкреслимо, що функція підприємця як новатора не завжди персоніфікована в одному обличчі, а в даний час найчастіше розподілена між безпосереднім керівником підприємства і його технічною та комерційною командою, і навіть деякою частиною кваліфікованих робітників, які нагромадили значний, за обсягом і якістю, організаційно-підприємницький, трудовий, інтелектуальний, культуро-моральний капітал. Це відбиває тісний взаємозв'язок і взаємозалежність всіх активів людського капіталу.

Говорячи про значущість і співвідношення, взаємозв'язки та взаємозалежності згаданих вище компонентів, варто пам'ятати, що визначальним фактором тут є конкретно-історичні і соціально-економічні умови, найбільш важливі з яких ринкові перетворення економіки.

Викладені результати дослідження свідчать, що цілком природно, що в зверненні до народу України від 03.06.2010 року з нагоди 20-річчя Декларації про державний суверенітет Президент країни наголосив: «В умовах зростаючої міжнародної конкуренції шанс на успіх отримують лише ті держави, які здатні забезпечити ефективну реалізацію людського потенціалу». При цьому при визначенні пріоритетів розвитку відразу після пріоритету широкого діалогу культур, спрямованого на об'єднання, належно визначено такий пріоритет, як розвиток конкурентних переваг вітчизняної освіти та науки з необхідним поєднанням освіти, дослідження та інновації шляхом розширення дослідницького сектору у ВНЗ. Але щоб наука і освіта відігравали важливу роль у прискоренні розвитку країни, для цього їм самим треба допомогти. «Ми повинні, – зазначив Президент України, – відродити попит на науку як основу конкурентоздатності національної економіки. Нашим орієнтиром має стати досягнення показника експорту технологій, результатів науково-технічних розробок та освітніх послуг, порівняного з доходами від військово-технічного співробітництва – півмільярда – мільярд доларів на рік... Національним проектом має стати створення Національної електронної бібліотеки, яка об'єднає освітні, наукові, університетські, музейні ресурси в єдину мережу» [8].

1. *Климко С. Г., Пригода В. М., Сизоненко В. О.* Людський капітал: світовий досвід і Україна – К.: «Основа», 2006.– 224 с.;
2. *Економіка знань – модернізаційний проект України / За ред.. В. М. Гейця, В. П. Семиноженка, Б. Є. Кваснюка.* – К.: Фенікс, 2007.– 544 с.;
3. *Кочулько О. П. Сладка С. В.* Взаємозв'язок людського й інтелектуального капіталів для економічного піднесення підприємств // *Економіка. Фінанси. Право.* – 2008. – № 11. – с. 6–9;
4. http://www.pravda.com.ua/articles/2010/02/25/4809133/view_print/;
5. <http://www.scip.org.ua/2010/09/08/> аналіз – значення – інтелектуального – капіталу – в – сучасному – світі;
6. *Правове регулювання вищої освіти України: сучасний стан та перспективи розвитку /* Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (22 грудня 2009 року) // *Асоціація навчальних закладів України приватної форми власності; Конфедерація недержавних вищих закладів освіти України; Європейський університет.* – К.: Вид-во Європейського університету, 2009, – 216 с.;
7. <http://www.rada.gov.ua>; 8. <http://www.segodnya.ua/print/transcripts/14142064.html>.